

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

Adolygiad o Dystiolaeth Pridd Cymru – Crynodeb Gweithredol

Crynodeb Gweithredol

Mae'r ddogfen hon yn grynodeb o'r adroddiad Adolygiad o Dystiolaeth Pridd Cymru. I weld yr adroddiad llawn, cyfeiriadau a gwybodaeth bellach; ewch i www.llyw.cymru/rheolaeth-pridd.

Cefndir

Mae pridd yn adnodd hanfodol sy'n cynnal bywyd ac yn darparu gwasanaethau ecosystem hollbwysig i Gymru.

Mae'r gwasanaethau hyn yn cynnwys bwyd, ffibr, dŵr a chyfraniadau pwysig at reoleiddio'r hinsawdd, bioamrywiaeth ac amddiffyn rhag trychinebau naturiol.

Mae diwylliant ac amgylchedd Cymru yn nodedig, ac felly hefyd pridd ac arferion ffermio'r wlad, gyda systemau glaswelltirog a phriddoedd sydd yn aml yn wlyb ac yn gyfoethog o fater organig. Oherwydd prosesau ffurfio araf, ystyrir bod pridd yn adnodd na ellir ei adnewyddu, ac felly mae angen ei reoli'n gynaliadwy. Gan fod dros 80% o'r tir yng Nghymru yn cael ei amaethu, defnydd tir a rheolaeth tir yw'r ffactor pennaf sy'n dylanwadu ar gyflwr priddoedd yng Nghymru. Mae pwysau o'r **hinsawdd yn newid**, y **DU yn tynnu allan o'r UE** a photensial ar gyfer **newid defnydd tir** yn y dyfodol, yn golygu bod angen polisi pridd yn seiliedig ar dystiolaeth i ddiogelu'r adnodd gwerthfawr hwn, i helpu i fynd i'r afael â newid hinsawdd ac argyfyngau natur, a gwella'r amgylchedd ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol.

Pridd

α'r gwasanaethau ecosystem y mae'n eu darparu

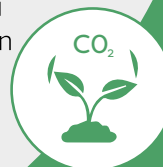
Ceir 183 o gyfresi pridd gwahanol yng Nghymru sy'n gwahaniaethu o ran eu cemeg, eu bioleg a'u ffiseg.

Mae'n cefnogi cynhyrchu bwyd a ffibr.

Mae'n storio a hidlo dŵr. Mae'n lleihau perygl llifogydd a sychder.

Storfa garbon fawr sy'n bwysig i reoleiddio'r hinsawdd.

Mae'n cefnogi bioamrywiaeth. Mae chwarter yr holl rywogaethau hysbys yn byw mewn pridd.

α Llawer o rai eraill...

Oherwydd ei broses ffurfio araf, ystyrir bod pridd yn **adnodd y mae terfyn iddo**.

Ymagwedd a Nodau

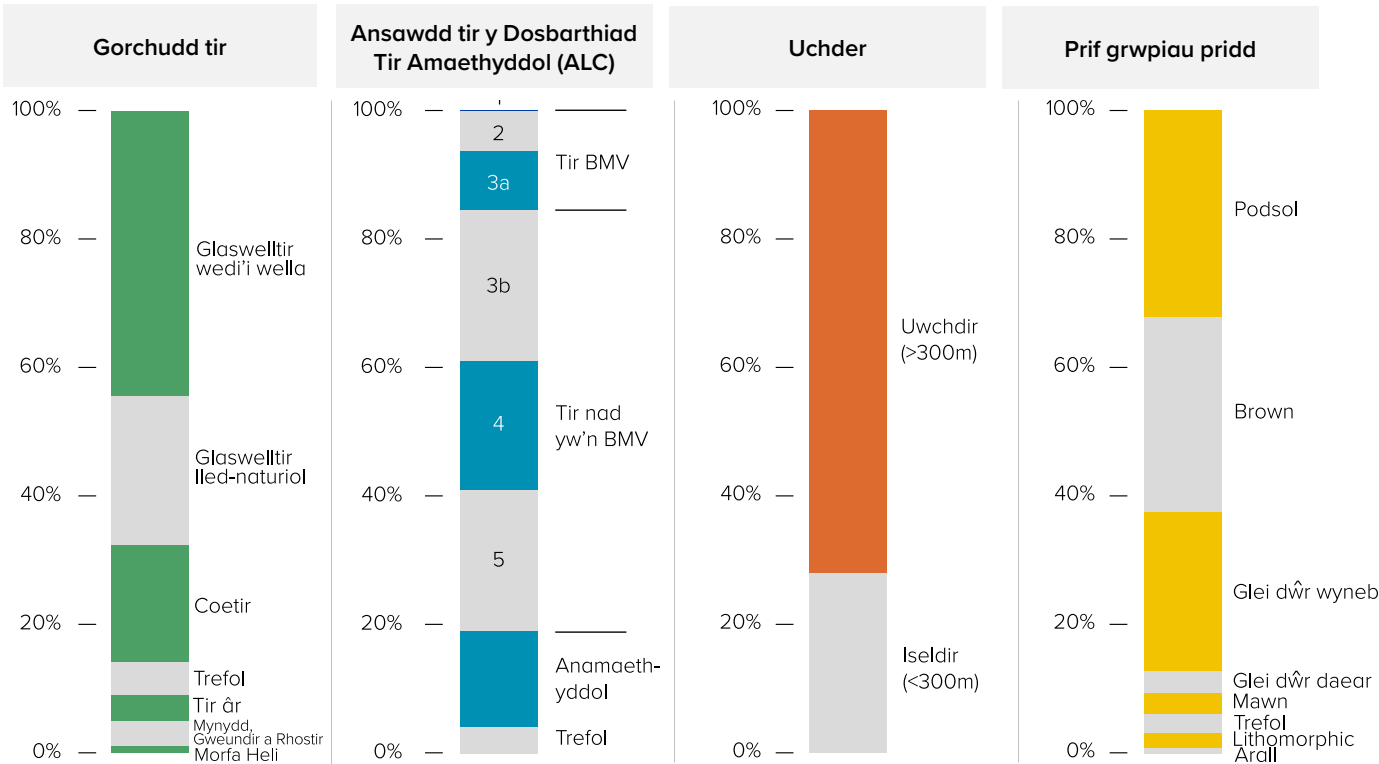
Mae'r Adolygiad yn dod â sylfaen dystiolaeth helaeth ynghyd o Raglen Tystiolaeth Polisi Pridd Llywodraeth Cymru a ffynonellau eraill i nodi'r canlynol:

- Y fframwaith polisi presennol a fframwaith polisi'r dyfodol sy'n berthnasol i briddoedd amaethyddol yng Nghymru.
- Statws presennol priddoedd amaethyddol yng Nghymru a bygythiadau i'r priddoedd hynny.

- Bygythiadau a chyfleoedd yn y dyfodol i briddoedd amaethyddol yng Nghymru.
- Ble ceir bylchau yn y sylfaen dystiolaeth.

Mae'r Adolygiad hwn o dystiolaeth pridd wedi'i fwriadu ar gyfer llunwyr polisi, ffermwyr, rhanddeiliaid, a phobl Cymru er mwyn iddynt gael trosolwg clir o anghenion priddoedd amaethyddol yng Nghymru, nawr ac yn y dyfodol. Mae wedi'i fwriadu fel sylfaen ar gyfer polisi pridd yn y dyfodol.

Cyd-destun Cymreig

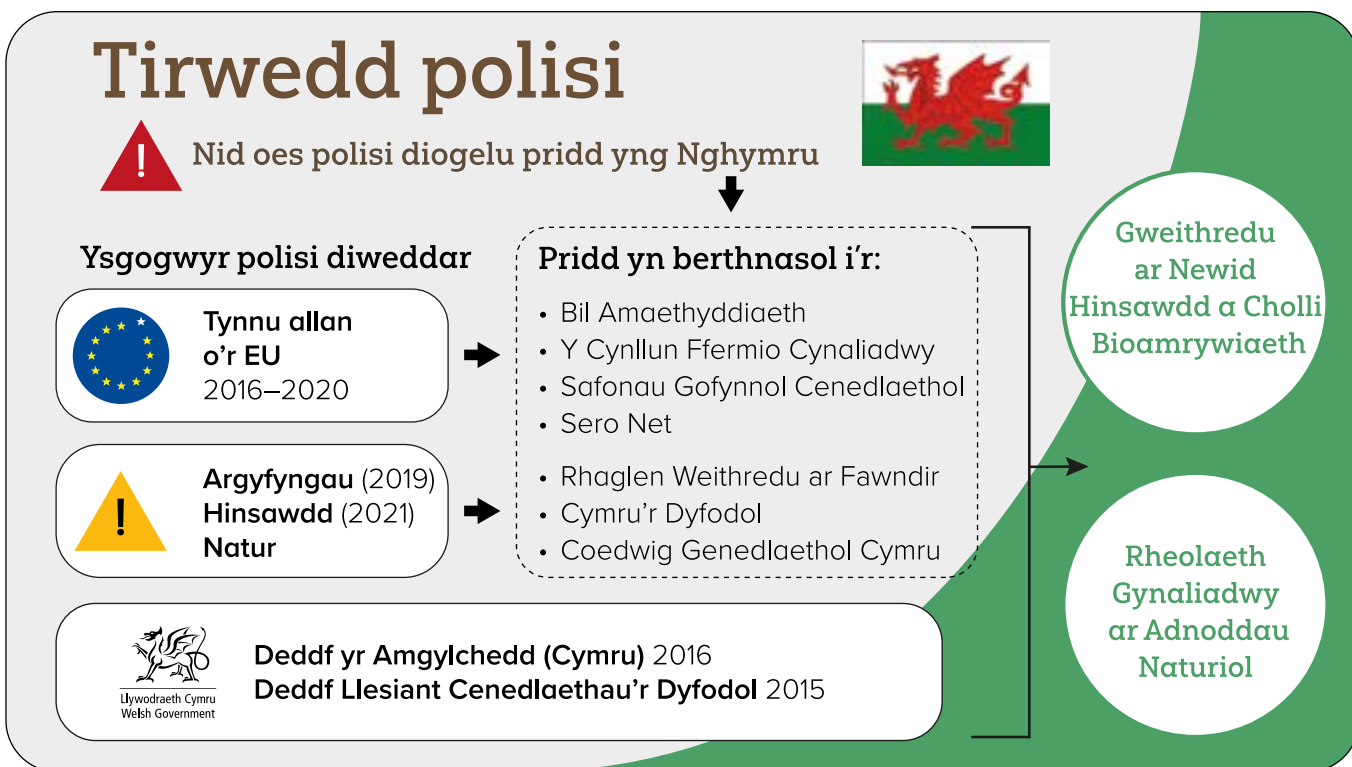
Nodweddau Cymru gan lawiad uchel iawn (1,000-3,000 mm y flwyddyn); ardal fawr o ucheldir (mae 28% o Gymru yn gorwedd >300 metr uwchlaw lefel y môr) a chyfran uchel o dir yn cael ei ddefnyddio ar gyfer amaeth (dros 80% o Gymru). Ar gyfer y rhan fwyaf o Gymru, mae'r hinsawdd a'r dirwedd yn cyfyngu ar gyfleoedd gweithio'r tir, ac adlewyrchir hyn yn y raddfa fechan o dir dan gynhyrchiant garddwriaethol a chynhyrchiant cynydau â (4%), a'r raddfa fawr o borfa wedi'i wella-(44%) a

glaswelltiroedd lled-naturiol (23%); y raddfa fach (10-15%) o dir Gorau a Mwyaf Amlbwyrpas (BMV) - sef y tir mwyaf hyblyg, cynhyrchiol ac effeithlon a all gyflawni amrywiaeth o opsiynau cynyddio orau; a'r gyfran uchel o briddoedd sy'n draenio'n wael (gleyig). Fodd bynnag, mae'r hinsawdd a'r dirwedd gyfyngol wedi galluogi i briddoedd organig ffurfio (h.y. pridd mawn a phridd organo-fwynol) sy'n garbon-gyfoethog, a dyma pam y mae stoc carbon priddoedd Cymru yn uchel ar gyfer Ewrop.

Fframwaith Polisi

Yn ddiweddar, mae tirwedd polisi Cymru o ran pridd wedi'i hysgogi gan ddau bolisi pwysig a tri digwyddiad gwleidyddol mawr. Yn fyr, fe wnaeth Deddf yr Amgylchedd (Cymru) 2016 a Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol 2015 bennu rheoliadau a chyfeiriad y dyfodol ar gyfer rheoli tir yn gynaliadwy a thu hwnt. Fe wnaeth

tynnu allan o'r Undeb Ewropeaidd ysgogi'r diwygiad mwyaf mewn polisi amaethyddol ers degawdau, ac mae'r datganiadau o argyfyngau hinsawdd a natur yn cydnabod yr heriau hyn ac yn gosod cyd-destun a thargedau pwysig ar gyfer deddfwriaeth yn y dyfodol.

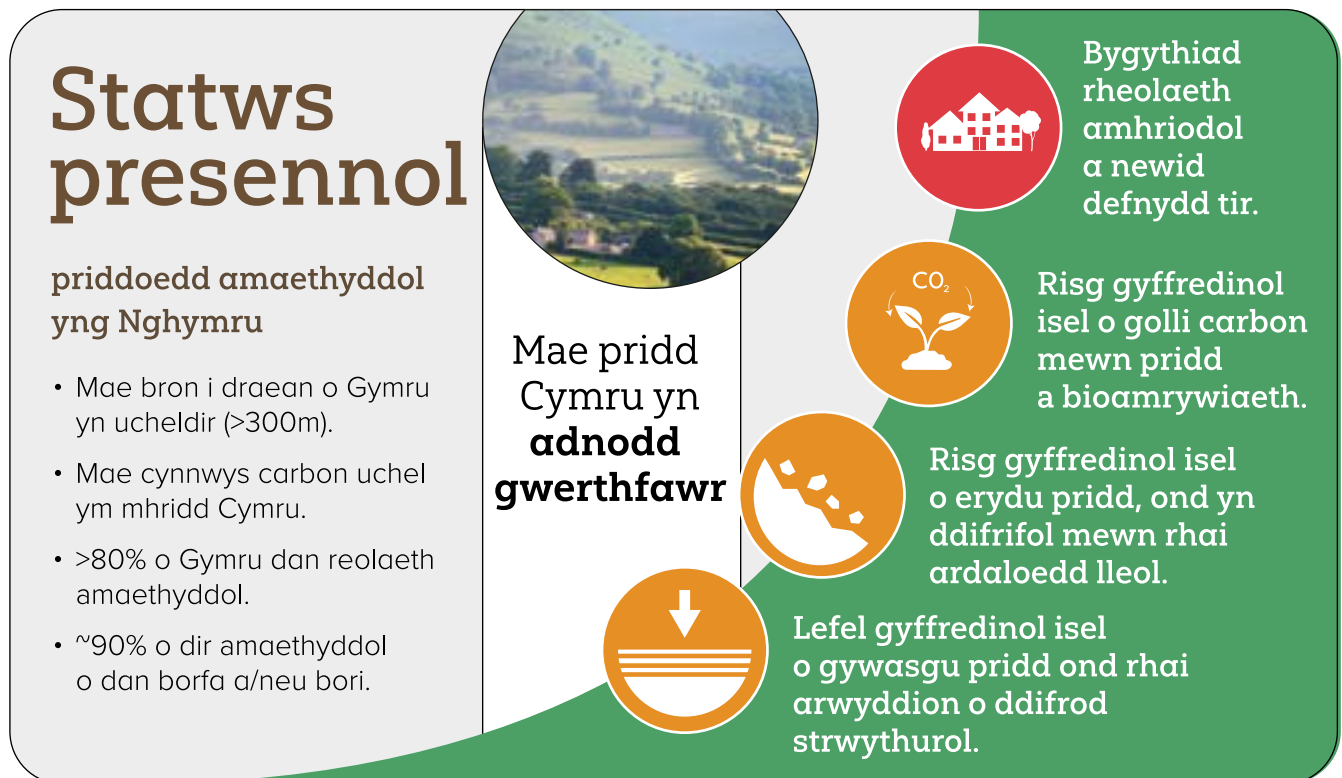
Gyda'i gilydd, mae'r rhain wedi arwain yn uniongyrchol neu'n anuniongyrchol at ddeddfwriaeth berthnasol i bridd sy'n amcanu at ysgogi gweithredu ar yr argyfyngau hinsawdd a natur a chyflawni rheolaeth gynaliadwy ar adnoddau naturiol. Fodd bynnag, nid yw pridd yn cael ei ddiogelu'n benodol gan unrhyw bolisi Cymreig, gan adael bwlch bregus yn nhargedau cynaliadwyedd Cymru. Gyda pholisi prwrsol i ddiogelu pridd, byddai angen i unrhyw

ddeddfwriaeth neu reoliadau newydd ystyried a mynd i'r afael â chynaliadwyedd priddoedd. Byddai hyn yn sicrhau bod pridd yn cael ystyriaeth gyson ar draws polisiau a ddatblygir gan Lywodraeth Cymru a'n osgoi effeithiau niweidiol, a'r posibilrwydd o wrthdaro â pholisiau eraill. Yn ogystal, byddai'n galluogi i briddoedd gael eu rheoli'n gynaliadwy ac i briddoedd gefnogi lliniaru newid hinsawdd yn well ac atal colli bioamrywiaeth.

Statws Presennol a Bygythiadau

Mae pridd amaethyddol Cymru, yn enwedig priddoedd organo-mwynol a mawn, yn cynnwys lefel uchel o garbon o gymharu â chyfartaledd Ewrop. Mae hwn yn adnodd cenedlaethol gwerthfawr. Mae'r rhan fwyaf o dir amaethyddol Cymru dan laswelltir, ac ystyrir yn gyffredinol bod glaswelltir yn risg isel i ddirywiad pridd.

Fodd bynnag, gall dwyster rheolaeth mewn systemau glaswelltir effeithio ar y risg dirywio pridd. Gall rheolaeth pridd glaswelltir amrywio'n sylweddol ar hyd Cymru, ac mae'n ddibynol ar nifer o ffactorau, gan gynnwys mentrau ffermydd, dwyster stocio a'r math o laswelltir.

- **Newid defnydd tir a rheolaeth amhriodol.** Mae'r cyfuniad presennol o ddefnydd tir, pridd a hinsawdd yng Nghymru yn ffafriol i leihau risgiau a bygythiadau eang i bridd o brosesau diraddio, fel erydu, cywasgu, a cholli bioamrywiaeth. Gall dwyster rheolaeth gynyddu'r risgiau i ddiraddio pridd gydag effeithiau negyddol ar ddangosyddion fel bioamrywiaeth pridd, maethynnau, cywasgu, ac erydu.
- **Newid hinsawdd.** Ceir tystiolaeth bod newid hinsawdd yn effeithio yn barod ar briddoedd amaethyddol ond daw'r rhain yn fwy arwyddocaol yn y dyfodol.
- **Carbon pridd.** Mae tueddiadau diweddar yn dangos bod cynnwys carbon pridd yn sefydlog yn rhannau uchaf y pridd. Mae cynnwys carbon sefydlog yn yr uwchbridd wedi'i fonitro mewn tir wedi'i wella (glaswelltir a thir âr).

- **Cywasgu pridd.** Ystyrir y gallai oddeutu 40% o briddoedd Cymru fod yn agored i effaith cywasgu er bod data ar freguster neu wydnwch mathau penodol o bridd neu ddefnydd tir i effaith cywasgu pridd yn brin. Nid yw cyflwr gwirioneddol cywasgu pridd yng Nghymru wedi'i nodi. Mewn arolygon cyfyngedig o laswelltiroedd, nodir sathru gan dda byw a pheiriannau fel yr arsylwadau mwyaf mynych o ddifrod i bridd sy'n effeithio ar hyd at chwarter y glaswelltiroedd.
- **Erydu pridd.** Byddai'r ffaith mai systemau glaswelltir a gorchudd llystyfiant parhaol sydd fwyaf cyffredin yng Nghymru yn awgrymu risg gyffredinol isel o erydiad pridd yn genedlaethol, fodd bynnag, mae erydiad yn lleol a dwys iawn gan arwain at fannau problemus lle gellir colli pridd sylweddol. Mae rhyw 7% o dir yng Nghymru yn agored i gyfraddau erydu uchel, ac mae'r risg ar ei mwyaf yn ystod digwyddiadau glawiad dwysedd uchel. Mae risg a chyfraddau erydu ar eu mwyaf gyda thir moel ond nid oes unrhyw dystiolaeth uniongyrchol ar gyfer cyfraddau erydu pridd wedi'u mesur na mynychder digwyddiadau erydu yng Nghymru.
- **Ffurio pridd.** Mae cyfraddau erydu pridd yn uwch na chyfraddau ffurfio pridd yn gyffredinol, gan olygu yr ystyrir yn gyffredinol bod pridd yn adnodd y mae terfyn iddo. Fodd bynnag, amcangyfrifon yw'r cyfraddau ffurfio pridd sy'n benodol i Gymru, ac nid ydynt yn hysbys iawn. Er yr amcangyfrifwyd bod erydiad pridd mewn glaswelltiroedd o fewn yr un ystod â chynhyrchu pridd, gall digwyddiadau erydu lleol iawn, a dwys iawn, achosi colli pridd sylweddol.
- **Maethynnau pridd.** Ceir y lefel uchaf o nitrogen (N) pridd mewn glaswelltir asidig a lefel is mewn glaswelltir âr, glaswelltir wedi'i wella a glaswelltir niwtral. Dros y 5 degawd diwethaf, mae cyfanswm N pridd wedi bod yn sefydlog ar dir wedi'i wella a (glaswelltir a thir âr) a glaswelltir lled-naturiol. Mae asesiadau cenedlaethol o grynodiad Ffosforws pridd yn debyg ar draws yr holl ddefnyddiau tir ac mae wedi dangos dirywiadau hanesyddol, er ei fod bellach yn sefydlog ar dir wedi'i wella. Dim ond 9% o samplau pridd a gasglwyd o dros 200,000 ledled y DU oedd ar y lefelau targed a argymhellir ar gyfer potasiwm a ffosforws, gan ddangos pa mor gyffredin yw tanddefnyddio a gorddefnyddio maethynnau. Mae angen rhagor o ddata ar lwytho maethynnau ar y tir ar raddfa is-genedlaethol yng Nghymru.
- **Bioamrywiaeth pridd.** Cyfyngedig yw'r dystiolaeth sydd i'w chael ar hyn o bryd am dueddiadau mewn bioamrywiaeth pridd yng Nghymru, ond mae newidiadau mewn bioamrywiaeth pridd yn fwyaf tebygol o fod yn gysylltiedig â newid defnydd tir, colli deunydd organig, digwyddiadau tywydd eithafol, rheolaeth a dwysedd tir. Un bygythiad mawr i fioamrywiaeth pridd yw dwysáu a dad-ddwysáu rheolaeth amaethyddol. Gwelwyd dirywiad diweddar yn niferoedd mesoffawna gyda gwahaniaethau rhwng mathau o gynefinoedd; roedd llai mewn priddoedd âr a garddwriaethol o gymharu â glaswelltir niwtral neu asidig. Gwelwyd bod niferoedd uwch o ffyngau, bacteria a phrotistiaid, ar y llaw arall, ar dir âr a glaswelltiroedd wedi'u gwella.

Bygythiadau i bridd yn y dyfodol

Nodir mai newid hinsawdd a newid defnydd tir, a'u rhyngweithiadau, sy'n cael yr effaith fwyaf

ar swyddogaeth a chynaliadwyedd priddoedd amaethyddol yng Nghymru yn y dyfodol.

Bygythiadau i bridd yn y dyfodol

Newid Hinsawdd

O'r showyourstripes.info

Tymereddau blynyddol cyfartalog yng Nghymru 1884–2020 yn ôl lliw.

Rhagwelir y bydd gaeafau gwlypach, hafau cynhesach a digwyddiadau tywydd mwy eithafol, fel sychderau a llifogydd.

Bydd hyn yn effeithio ar swyddogaethau a gwasanaethau pridd, a gallu tir amaethyddol.

Newid Defnydd Tir

Mae pwysau ac ysgogwyr yn y dyfodol – hinsoddol, economaidd-gymdeithasol a gwleidyddol – yn debygol o ysgogi **newidiadau i ddefnyddiau tir presennol.**

Bydd dwysáu anghynaliadwy a datblygu tir amaethyddol yn anadferadwy yn effeithio'n negyddol ar yr adnodd pridd a'i wasanaethau.

Rhagwelir y bydd **newid hinsawdd** yn arwain at gynydd yn lefel y môr, gaeafau gwlypach, hafau cynhesach a sychach, a dwyster a mynychder cynyddol digwyddiadau tywydd eithafol, fel stormydd a sychderau. Mae rhywfaint o dystiolaeth bod defnydd tir a phriddoedd eisoes yn dioddef effeithiau newid hinsawdd trwy ddigwyddiadau eithafol. Mae bygythiadau a ragwelir i bridd yn y dyfodol yn cynnwys:

- **Gwlypter pridd.** Disgwylir y bydd y newidiadau a ragwelir yn yr hinsawdd yn achosi newidiadau i wlypter pridd. Bydd hyn yn effeithio ar sefydlogrwydd y stoc carbon presennol a geir mewn pridd a'r potensial am atafaelu carbon; yn newid strwythur a swyddogaeth cymunedau biolegol pridd, ac yn effeithio ar gynhyrchiant amaethyddol.
- **Stoc carbon pridd.** Gall glawiad uwch gynyddu cynnwys carbon mewn priddoedd mwynol, lle gall deunydd organig Gronni, ond gallai tymereddau uwch leihau carbon mewn priddoedd organig mwy sensitif. Gan y rhagwelir bydd cynnydd mewn tymheredd a chrynodiad glawiad tymhorol, mae'n anodd gwybod yn union sut bydd stociau carbon yn newid gyda'r hinsawdd yng Nghymru.
- **Gallu amaethyddol.** Rhagwelir y bydd graddfa'r tir Gorau a Mwyaf Amlbwrpas yn cynyddu erbyn 2050 gan gynnwys mwy o gyfle i ddarparu cynydau yn y dyfodol ar gyfer defnydd bwyd a defnydd nad yw'n fwyd. Fodd bynnag, ar ôl 2050, rhagwelir y bydd cyfyngiadau sychder yn achosi diraddiad yn ansawdd tir a gall fod angen mwy o ddyfrhau i fodloni gofynion cynydau am ddŵr.

- **Bioleg pridd.** Gall sychderau a thymereddau cynhesach effeithio ar gymunedau microbaidd pridd, yn enwedig pan fo amodau hinsoddol yn parhau dros gyfnod hirfaith. Mae diffyg tystiolaeth i wneud rhagfynegiadau cywir o ymateb biolegol y pridd i newid hinsawdd yng Nghymru.
- **Cywasgu ac erydu.** Gallai tymhorau tyfu a phori hirach arwain at fwy o gywasgu ac erydu pridd gan dda byw a pheiriannau.

Bydd newid defnydd tir yn y dyfodol yn cael ei benderfynu gan nifer o ffactorau, a ffactorau sy'n cystadlu weithiau, fel newid hinsawdd, effaith tynnu allan o'r UE a chytundebau masnach, galwadau gan ddefnyddwyr, prisiau nwyddau amaethyddol, a pholisi presennol a'r dyfodol yn ymwneud ag amaethyddiaeth, diogeled bwyd, sero net (plannu coed ac ynni adnewyddadwy), rheolaeth gynaliadwy ar adnoddau naturiol, lles a chynlluniau twf cenedlaethol.

Yng Nghymru, y prif ddefnydd tir sydd dan risg newid yw glaswelltir parhaol, gan fod hwn yn gorchuddio bron i ddwy ran o dair o Gymru. Trosi i dyfu cynydau â'r, coedwigo, ynni adnewyddadwy ar y tir fel solar neu wynt, a datblygiadau tai neu gyflogaeth, yw'r prif newidiadau defnydd tir a ragwelir. Gall newid mewn defnydd tir newid nodweddion a swyddogaethau'r pridd. Hefyd, mae'r math o bridd yn bwysig i'w ystyried gan y bydd gan y mathau pridd ffactorau risg gwahanol i newid defnydd tir.

- **Colli carbon mewn pridd.** Bydd trosi tir o ddefnydd tir llai dwys (e.e. glaswelltir lled-naturiol) i ddefnydd tir dwysach (e.e. tir â'r dan gnydau) yn arwain at golli carbon pridd a lleihad mewn bioamrywiaeth pridd. Gallai rhai mathau o bridd, fel pridd mawn a phridd organo-mwynol, fod yn arbennig o fregus i newid defnydd tir gan fod y rhain yn aml yn digwydd mewn ardaloedd o laswelltir heb ei wella neu rostir. Hefyd, mae priddoedd organo-mwynol yn dal cronfeydd sylweddol o garbon sydd mewn perygl o gael ei golli yn ystod newid defnydd tir neu ddwysáu amaethyddol.
- **Datblygu ar dir amaethyddol.** Mae pwysau o'r galw am dir o ddatblygiadau trefol, mwynol a datblygiadau ynni adnewyddadwy ar y tir (solar a gwynt), yn rhoi pwysau ychwanegol ar newid defnydd tir, yn enwedig pan fydd ar dir amaethyddol o ansawdd uchel. Mae angen cael dealltwriaeth well o effeithiau tymor hwy datblygu ar briddoedd ac ecosystemau, gan roi ystyriaeth i'r aflonyddu cychwynnol, rheolaeth weithgar o'r safle a datgomisiynu.
- **Colli tir Gorau a Mwyaf Amlbwrpas.** Disgwylir i'r golled tir BMV a ragwelir i ddefnyddiau tai a chyflogaeth dros y pum degawd nesaf fod yn fach iawn o gymharu â cholledion hanesyddol, gan ragdybio y bydd tir BMV yn parhau i gael ei ddiogelu o dan bolisi cynllunio. Rhagwelir y bydd mwy o ofynion a chystadleuaeth rhwng defnyddiau tir rhwng sectorau, fel coedwigaeth, ynni adnewyddadwy a datblygu trefol, y bydd angen tir amaethyddol ar eu cyfer.

Cyfleoedd

Mae cyfleoedd i'w cael i gynnal a gwella'r adnodd pridd gyda newid yn yr hinsawdd, rheolaeth tir a/neu ddefnydd tir. Gall hyn wella

darparu gwasanaethau ecosystemau a Nodau Datblygu Cynaliadwy cysylltiedig gan briddoedd yng Nghymru yn y dyfodol.

Cyfleoedd

Mae newidiadau yn y dyfodol mewn rheolaeth, hinsawdd a/neu ddefnydd tir yn cynnig cyfleoedd i gynnal a gwella'r adnodd pridd.

Mae 75% o fawndiroedd wedi cael eu heffeithio, gan achosi iddynt ryddhau carbon. Gall eu hadfer wrthdroi hyn.

Mwy o botensial ar gyfer trin tir â'r a thir garddwriaethol a fyddai'n helpu sicrhau diogeledd bwyd.

Mae angen plannu coed yn y lleoedd cywir er mwyn bodloni Sero Net. Gall cynnwys coed ar bridd carbon isel* wella stoc carbon pridd.

Gall newidiadau mewn rheolaeth tir amaethyddol wella atafaelu carbon pridd a lleihau allyriadau nwyon tŷ gwydr pridd.

*Priddoedd carbon isel yw pridd mwynol â chynnwys carbon isel neu bridd wedi'i ddarwagio o garbon pridd. Yn gyffredinol, mae priddoedd carbon uchel yn cynnwys pridd mawr a phridd organo-mwynol.

- **Adfer mawndiroedd.** Mae 75% o fawndiroedd wedi cael eu heffeithio mewn rhyw ffordd, gan eu troi o fod yn ddalfeydd carbon i ffynonellau carbon. Gall adfer mawndiroedd wella cyflwr a chynyddu gallu storio carbon mawndiroedd. Hefyd, mae cyd-fuddion sylweddol ynghlwm wrth adfer mawndiroedd, sef gwella cyflwr cynefinoedd, bioamrywiaeth a rheoleiddio dŵr.
- **Mwy o botensial trin tir â'r a thir garddwriaethol.** Gyda rhagfynegiadau am dymreddau uwch, lleihad mewn dyddiau capasiti cae a chynnydd yn hyd y tymor tyfu; mae'r cyfle i drin tir â'r a thir garddwriaethol yn debygol o gynyddu. Gallai hyn ddod yn fwyfwy pwysig ar gyfer bod yn fwy hunangynhaliol wrth gynhyrchu bwyd ac i sicrhau diogeledd bwyd.

- **Coedwigo a chreu Coetir.** Er mwyn mynd i'r afael â'r argyfwng hinsawdd a bodloni targedau Sero Net, nod Llywodraeth Cymru yw plannu meintiau sylweddol o goetir newydd. Gall coedwigo wella cynnwys carbon pridd, yn enwedig wrth ddefnyddio technegau sy'n lleihau aflonyddu a phan fydd y coed wedi'u plannu yn y pridd priodol. Dangosir cynnydd mewn carbon pridd ar ôl cynnwys coed ar dir â'r neu drosi i goetir. Mae risg y collir carbon wrth blannu ar briddoedd â chynnwys carbon uchel, fel pridd mawn a phridd organo-mwynol, gan fod tystiolaeth yn awgrymu y cymer sawl cylchdroad cyn y ceir cynnydd mewn carbon pridd.
- **Atafaelu carbon mewn glaswelltir.** Mae Cymru wedi'i gorchuddio'n bennaf gan laswelltiroedd sy'n storio cyfran fawr o'r stoc carbon cenedlaethol, ond credir yn gyffredinol bod glaswelltiroedd mewn cyflwr cytbwys (h.y. heb golli carbon na chynnydd mewn carbon) ac nad ydynt yn atafaelu carbon ychwanegol. Canfuwyd bod gwella rheolaeth ar bori trwy leihau cyfraddau stocio a'r tymor pori yn cynyddu carbon pridd. Pori 'ysgafn' sy'n fwyaf buddiol ar gyfer carbon pridd mewn glaswelltiroedd. Mae mewnbynnau organig, calchu, gwrteithio a hau codlysiau ac amrywiaethau porfa eraill yn ffyrdd eraill o wella carbon pridd mewn glaswelltiroedd.
- **Lleihau nwyon tŷ gwyr.** Nodwyd bod amrywiaeth o arferion amaethyddol yn lleihau allyriadau nwyon tŷ gwyr o briddoedd amaethyddol. Mae'r rhain yn cynnwys: gwell rheolaeth ar nitrogen, defnyddio cnydau lluosflwydd, cynyddu mewnbynnau deunydd organig a llai o drin tir neu ddim trin tir.